

Radio Kootwijk rijksbeschermd dorpsgezicht

Afbeelding houtsnede uit "Halo Bandoeng", hier Den Haag 1928

Apeldoorn kent naast monumenten en beeldbepalende panden ook beschermde stads- en dorpsgezichten en andere cultuurhistorisch waardevolle gebieden. Gaat het bij de objecten doorgaans om gaaf bewaarde architectuur uit het verleden, de stads- en dorpsgezichten richten zich meer op goed bewaarde voorbeelden van de ontwikkelingsgeschiedenis, die terug te zien is in wijken, kernen en nederzettingen. Radio Kootwijk is zo'n uniek voorbeeld, dat zelfs op nationaal niveau bescherming verdient.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 400 door het rijk beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Met als resultaat de aanwijzing van Radio Kootwijk als beschermd dorpsgezicht.

In deze brochure kunt u lezen waarom het voormalige zenderdorp op de rijkslijst van beschermde dorpsgezichten is geplaatst en de gebouwen op de rijks- of gemeentelijke monumentenlijst.

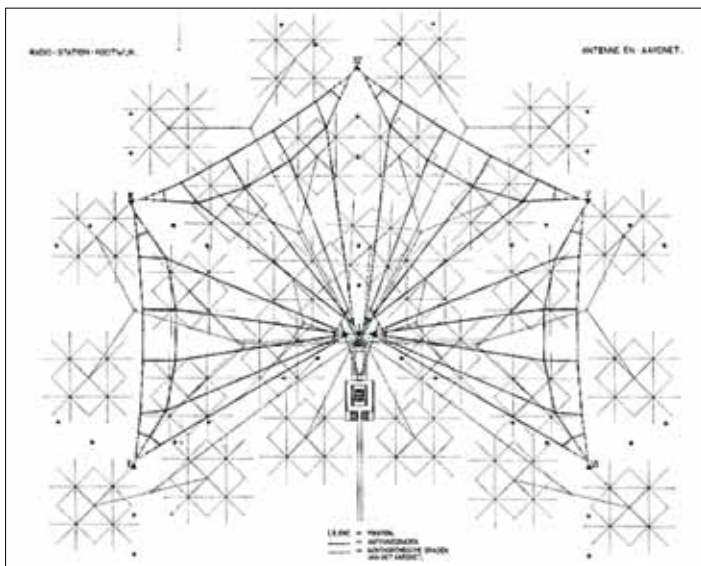
Geschiedenis

Nederland was in het begin van de twintigste eeuw een handelsnatie met omvangrijke overzeese gebiedsdelen. Het had belang bij goede en snelle verbindingen met de koloniën, zeker met Nederlands-Indië. Rechtstreekse communicatie vond plaats door middel van de elektrische telegrafie, waarvoor kabelverbindingen nodig waren. Hiervoor was Nederland echter afhankelijk van Engeland en Duitsland. Toen de eerste Wereldoorlog uitbrak werden de nadelen van deze afhankelijkheid steeds groter. De regering besloot in 1918 om een eigen, van de buurlanden onafhankelijk, internationaal communicatienet te realiseren. Na veel politieke discussie werd besloten tot de bouw van een zendstation voor de lange golf, wat een permanent radiotelegrafisch contact met Nederlands-Indië mogelijk maakte.

Radiozendstation en zenderdorp

Voor de vestiging van het radiozendstation werd gezocht naar een onbewoond, afgelegen terrein om geen of zo weinig mogelijk storende invloeden vanuit de omgeving op het zendverkeer te ondervinden. Het 450 hectare grote terrein werd door het Ministerie van Waterstaat (waaronder de PTT viel) gekocht van Staatsbosbeheer. Ter ontsluiting legde men vanaf halte Assel op het traject Amersfoort-Apeldoorn een smalspoor naar Radio Kootwijk aan om onder meer het zware antennemateriaal aan te kunnen voeren.

Bij de Rijksgebouwendienst werkte de architect Julius Maria Luthmann (1890-1973). Hij kreeg de opdracht voor de bouw van het zendgebouw, de watertoren, een gebouw waar vrijgezelle werknemers konden wonen én een blok van zes arbeiderswoningen aan de Turfbergweg voor gezinnen. We mogen aannemen dat hij ook heeft gezorgd dat de centrale as richting de hogere top van Hoog Buurlo wijst. De ligging van het dorp krult rond deze heuvel.

Onder leiding van de Nederlandse Heidemaatschappij egaliseerden zo'n 150 Amsterdamse werklozen het terrein. Het antenneterrein werd aangelegd als een cirkelvormige vlakte met een middellijn van ca. 1200 meter, een krans van vijf 212 meter hoge masten rond een centrale mast met aan de voet het zendgebouw.

Het radiozendstation is in mei 1923 officieel in bedrijf gesteld, aanvankelijk voor morse telegrafieverkeer. De ontwikkelingen in de radiotechniek gingen snel. Na een paar jaar bleek dat de lange

Oude afbeelding gebouw A met gebouw B en antennes

golfverbindingen verouderd waren en te kostbaar. Voor een hoger seintempo, betere verbindingen, minder energieverbruik en kleinere apparatuur werd overgestapt op de korte golf. Radiotelefonie kwam in zicht. Hiervoor kwamen de gebouwen C, D en E tot stand. In 1928 werd de eerste telefoonverbinding tot stand gebracht.

Het station opereerde aanvankelijk onder de naam Radio Assel, maar werd ook bekend onder de naam Radio Hoog Buurlo. Kootwijk Radio was de internationale roepnaam in het radioverkeer. De eerste gesprekken, die stevast werden afgesloten met het Wilhelmus, waren nog kosteloos vanwege de experimentele fase. Later moesten mensen fors betalen voor een telefoontje met familieleden overzee. Met advertenties probeerde de PTT het publiek te interesseren voor het telefoneren naar het buitenland. Goedkope familiegesprekken alleen op zaterdagmiddag met 30% korting op het gewone tarief kostten dan nog f 21,- voor drie minuten naar bijvoorbeeld Java. Het gemiddeld weekloon bedroeg destijds f 25,-.

Sinds 1962 verzorgde het zendstation de lange afstandverbindingen voor de scheepvaart vanuit Nederland onder de roepnaam "Scheveningen Radio" en maakte het deel uit van het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie.

Sinds 1967 behoort het terrein door een grenswijziging tot de gemeente Apeldoorn.

Werknemers en bewoners

Tijdens de bouw van het zendstation werd begonnen met de werving van personeel. Een deel van de werknemers moest dag en nacht bereikbaar en beschikbaar zijn en dus bij voorkeur dichtbij het station wonen. Eind jaren twintig woonden er in Radio Kootwijk ongeveer 200 mensen, een gemeleerd gezelschap dat erg op elkaar aangewezen was in deze geïsoleerde enclave op de Veluwe. De gemeenschapszin was daardoor hoog. Er werd veel in verenigingsverband georganiseerd met een nooit vergeefs beroep op ondersteuning van de werkgever, de PTT, ook als het ging om vervoer. Er was namelijk geen reguliere busverbinding met Apeldoorn. Een schoolbus, een marktbus, een kerkbus op zondagochtend en een voetbalbus op zondagmiddag werden geregeld. Opgroeiende kinderen beleefden hier een geweldige jeugd temidden van de natuur. Het dorp had zijn eigen brandweer, vuilnisophaaldienst, electra- en watervoorziening. Water werd geput uit de pomphuisjes bij de watertoren.

Een nieuwe eigenaar

De laatste beheerder van het zendstation Martin Nieuwenhuizen sloot in 1998 de deuren. Hij kon nog een aantal zenders redden van de sloop

en onderbrengen in musea. KPN, zoals de PTT inmiddels heet, wilde het gebouw van de hand doen. Rijks- en gemeentelijke overheid vinden het gebouw en het dorp zo uniek dat de nog aanwezige bebouwing op de gemeentelijke en rijksmonumentenlijsten wordt geplaatst. Nadat het actieve gebruik van de zenders was gestopt, ontstond het plan om Radio Kootwijk weer in gebruik te laten nemen door Delta Radio, die met een nieuw te bouwen lange golfzender zeer hoog vermogen muziek zou gaan uitzenden naar onder meer Engeland. Tegen dit plan ontstond grote weerstand vanwege gezondheidsrisico's en landschapsvervuiling. Een daartoe opgericht (bewoners)platform Kootwijk voerde met succes actie tegen de komst van de zender. Dat zorgde ervoor dat de Nederlandse Staat in samenwerking met de Provincie Gelderland het complex (terug) kon kopen van de KPN. In de jaren daarna is intensief gezocht naar een nieuwe (private) eigenaar die het geheel van gebouwen op Radio Kootwijk met respect voor het cultureel erfgoed en de hoge natuurwaarden van het gebied een nieuwe functie kon geven. Uiteindelijk kwam de oplossing eind 2009 uit de publieke hoek. De gebouwen van de KPN en het bijbehorende terrein kwamen terug in handen van Staatsbosbeheer, die de herontwikkeling van het totale gebied vanaf dat moment kon gaan invullen.

Nieuwe functie

De herontwikkeling door Staatsbosbeheer is gericht op gebruik van de gebouwen en het aangrenzende natuurgebied in een goede balans tussen zakelijk, cultureel en publiek gebruik. De kernwaarden rust, ruimte en duisternis vormen daarbij de kaders. De cultuurhistorie, de ruimte waarin de gebouwen zijn gesitueerd en de ligging middenin de Veluwe met de daar aanwezige grote ecologische waarden staan centraal.

Radio Kootwijk is een plek van verbinden, beleven van cultuur en natuur, van heden, verleden en toekomst. Het is een intrigerende omgeving die tot nieuwe ideeën inspireert. Gebouwen, stuifduinen en hei versterken elkaar. Het is ruimte die je raakt. Die combinatie maakt Radio Kootwijk tot een bijzondere plek; een plek die bewaard blijft voor generaties na ons op een manier die ook economisch verantwoord is. Daarmee is de herontwikkeling een invulling van de modernisering van de monumentenzorg: niet restaureren voor leegstand, maar voor economisch en cultuurhistorisch verantwoord hergebruik. De plannen worden door Staatsbosbeheer ingevuld in nauwe samenwerking met de gemeente Apeldoorn, de provincie Gelderland en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Die samenwerking heeft onder meer geresulteerd in een gezamenlijk financieel draagvlak en ook in het gezamenlijk opstellen van een nieuw, en inmiddels vastgesteld bestemmings- en beeldkwaliteitsplan. In deze plannen zijn de cultuurhistorische, architectonische en natuurwaarden niet alleen individueel maar ook in hun onderlinge samenhang beschouwd.

Watertoren oud en nieuw

De eerste gebouwen

Voor huisvesting van de Amsterdamse grondwerkers verrezen de eerste gebouwen op het Veluwe zand. Deze werklieden werden in houten barakken ondergebracht, compleet met slaapzalen, eetzaal, centrale keuken en ziekenboeg. Verder werden een directiekeet, smederij, paardenstal, windmolen en enkele loodsen voor opslag van materialen opgericht.

Gebouw A

Het opmerkelijke en unieke resultaat van het hoofdgebouw, gebouw A genoemd, is voortgekomen uit een samenspel van noodzakelijkheden en inspiratiebronnen. Het gebouw kon bijvoorbeeld niet worden uitgevoerd worden in hout vanwege het gevaar van oververhitting door de straling van de zenders. Daarom werd gekozen voor beton, in die tijd redelijk onbekend als bouw materiaal. Het gebouw is ontworpen naar voorbeeld van het zendstation in het Duitse Nauen, een ontwerp van Herman Muthesius.

Architect Luthmanns belangstelling voor de Egyptische architectuur verklaart de uitstraling van het gebouw als een soort sfinx. Het gebouw heeft naast kenmerken van het Duitse expressionisme ook onmiskenbaar elementen uit de Amsterdamse Schoolstijl. In deze populaire bouwstijl uit de jaren twintig van de vorige eeuw werd veel

samengewerkt met andere kunstenaars ter decoratie van de gebouwen. Boven de toegangsdeuren is een reliëf te zien, voorstellende een masker met geopende mond waarvan geluidsgolven uitgaan, geflankeerd door twee luisterende vrouwenfiguren, een Europese en een Oosterse, symboliserend de verbinding tussen Oost en West. Aan de achterzijde prijkt een groot rondboogvormig venster met erboven een adelaar. De adelaar symboliseert de vrijheid van de radiogolven in de lucht, de vlucht van het geluid. Beide reliëfs zijn een ontwerp van Hendrik van den Eijnde, beeldhouwer, meubelontwerper, graficus en tekenaar.

Oude afbeelding vrouwenfiguren boven ingang

Gebouwen B t/m G

In 1920 werd begonnen met een stenen directiegebouw met bovenwoning, ook wel het ingenieursgebouw of gebouw F genoemd, dat de keet in het barakkendorp moest vervangen. Een jaar later volgde het Tehuis voor Vrijgezelle ambtenaren, later Hotel Radio Kootwijk, in Amsterdamse School- en chaletstijl (hout gecombineerd met baksteen). Voor de korte golfzenders kwamen de gebouwen B, C, D en E tot stand,

Radioweg Directiehuys 1920

de laatste drie net als gebouw A met koelvijver en antennemasten. Vanuit deze gebouwen stuurde Nederland vanaf 1926 de telegrammen naar Indië en andere delen van de wereld.

In de jaren dertig bouwde de Rijksgebouwendienst er nog enkele woningen bij, onder andere drie ingenieurswoningen, ruime villa's voor het hogere personeel en vier woningen aan de Radioweg. Deze gebouwen staan op de gemeentelijke monumentenlijst, onder andere vanwege hun verhalende waarde in de betekenis van het complex Radio Kootwijk als geheel.

De garage aan de voet van de watertoren is tijdens de Tweede Wereldoorlog in opdracht van de Duitse bezetter gebouwd. Het gebouw diende voor de stalling en onderhoud van motorvoertuigen.

Oude afbeelding blok Turfbergweg

50 kV-station met electriciteitscentrale exterieur en interieur

Ook de werkplaats, gebouw G, met trafohuis stamt uit deze tijdperiode.

De kaart achterop deze brochure toont u de ligging van de verschillende gebouwen ten opzichte van elkaar. Gebouw B is inmiddels afgebroken. De andere gebouwen zijn deels herbestemd en worden ook gerestaureerd.

Watertoren en 50 kV-station

Voor de bouw van een radiostation is naast water voor de drinkwatervoorziening en koelviervers vooral elektriciteit van belang. Voor het oppompen en opslag van water verzezen twee pomphuisjes en een watertoren met daar bovenop een lichtbaken voor het luchtverkeer. Dit baken is nu niet meer in gebruik. Halverwege het spoorlijntje werd voor de elektriciteit een 50kV-station gebouwd.

De koelvijver van gebouw E werd in de zomer door de dorpsbewoners schoongemaakt en voorzien van vers water om als zwembad te dienen. Het antennekoppelhuisje werd dan gebruikt als badhuis.

Cultuurhistorie en landschap

Oude en nieuwe afbeelding open terrein

Radio Kootwijk, als complex van 450 hectare, ligt midden in een heel kenmerkend deel van de Veluwe. Vanaf het dak van het gebouw A, of beter nog, vanaf de watertoren, zijn de gevarieerde bossen te zien. Met mooi weer is het heideven Gerritsfles te zien en in de verte het witte zand van de grootste actieve zandverstuiving in West-Europa: het Kootwijkerzand. Direct om het gebouw heen ligt de kenmerkende Hoog Buurlose heide. Op de schrale zandige heidegrond groeien typische mossen en grassoorten. Reeën, edelherten en everzwijnen behoren tot de vaste bewoners van het gebied. Ook de vogel- en insectensoorten en reptielen zijn kenmerkend voor dit deel van de Veluwe.

Op 11 mei 2011 is ter gelegenheid van het sterrenkundig verleden van Radio Kootwijk een informatiepaneel geplaatst op de Turfberg, de plek waar een Würzburgtelescoop heeft gestaan.

Het open heideterrein rondom het zendergebouw heeft een geschiedenis van menselijk ingrijpen. Op de oude afbeeldingen is goed te zien hoe open het terrein in het zenderdorp nog was ten tijde van de bouw. Het werd vlak gemaakt voor de bouw. Door het planten van heide met aan de rand van het terrein Canadese vogelkers en dennen moest het stuifzand

worden beteugeld. Inmiddels houdt Staatsbosbeheer het terrein weer open om het oorspronkelijke karakter van de zendcirkel te laten zien. De schrale zandige heidegrond is bij uitstek een leefomgeving voor bijzondere flora en fauna.

In het plantsoen op de hoek van de Turfbergweg en de Radioweg herinnert een aantal kleine monumenten aan de dorps-geschiedenis.

In een zwerfkei is een gezicht zichtbaar gemaakt door beeldhouwer Titus Leeser, als symbool dat de stem van Radio Kootwijk over de hele wereld heeft geklonken, met daaronder de tekst: Hallo Bandoeng! 1928 28.2 1938. Het is de datum dat Koningin Emma de eerste telefoonverbinding met Nederlandse-Indië tot stand bracht met de legendarische woorden "Hallo Bandoeng. Hallo Bandoeng. Hoort u mij?".

De wereldbol is geschenken door het personeel van het zendstation bij het 10-jarig bestaan.

Deze gedenksteen, geplaatst langs de Radioweg, draagt de namen van de oorlogsslachtoffers uit Radio Kootwijk. Op de steen de tekst: "Gij zijt het die een vlam aansteekt waarin de toekomst licht" door A. van Collem.

Langs de weg over waar vroeger het spoorlijntje lag, nu een asfaltfietspad langs het 50 kV-station, lag tot voor kort ook een observatorium voor satellietgeodesie van de Technische Universiteit Delft. Daar deed men vanaf 1974 aan landmeetkunde, maar dan in het groot over de hele aarde.

Kaart

Begrenzing beschermd dorpsgezicht Radio Kootwijk

Colofon

Uitgave

Gemeente Apeldoorn

Bronnen

- "Hallo Bandoeng, hier Den Haag", herinneringen aan de eerste radiotelefoongesprekken tussen Nederland en Nederlandsch-Indië", uitgave hoofdbestuur der P&T, 1928
- "Tussen zand en zenders", de geschiedenis van Radio Kootwijk door Coby de Haan, Leona Udo en Betsy van de Pol, Den Haag 1988
- Radio Kootwijk, de wereld rond een zendstation door Ingrid van Hoorn, uitgave Historisch Museum Apeldoorn, 1996
- Radio Kootwijk door Jan Vredenberg,

uitgave Stichting Apeldoornse Monumenten, Apeldoorn 2002

- Gemeentelijk monumentbeschrijvingen woningen Turfbergweg, Monumentenadviesbureau Nijmegen, 2003
- CHER Radio Kootwijk, door STOA in opdracht van de Provincie Gelderland, Gemeente Apeldoorn en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 2004
- Hallo Bandoeng... hier Radio Kootwijk. Visie en voorstellen van Staatsbosbeheer voor de herontwikkeling van Radio Kootwijk, 2009
- Rijkmonumentbeschrijvingen diverse gebouwen aan de Radioweg en toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd

dorpsgezicht Radio Kootwijk

gemeente Apeldoorn (Gelderland) ex artikel 35 Monumentenwet 1988, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Zeist 2007-2012

- Beeldkwaliteitsplan Radio Kootwijk gemeente Apeldoorn, 2012

Tekst

Gemeente Apeldoorn

Beeldmateriaal

CODA
R. Jungschläger
Dorpsraad Radio Kootwijk
Gemeente Apeldoorn

Vormgeving

Vormvisie BNO, Apeldoorn

Druk

Felua-groep, Apeldoorn

Oplage

1.000 exemplaren

Meer informatie

www.staatsbosbeheer.nl/radiokootwijk
www.hierradiokootwijk.nl
www.radiokootwijk.nl

September 2012

